

Personalizam: povijesni izvori i rasprostranjenost

Ivan Čulo*, Ivan Šestak**

Sažetak

U radu se tematiziraju povijesni izvori i geografska rasprostranjenost personalizma. Iako korijeni personalističke filozofije po nekima sežu do antike, uobičajen je stav da je koncept osobe razvijen u susretu grčke filozofije i novog, kršćanskog načina razmišljanja. Na europskom kontinentu personalizam se obično veže uz tri škole: francusku u Parizu, njemačku u Göttingenu i Freiburgu te poljsku u Lublinu. U Francuskoj personalizam nije bio samo filozofski pravac, nego je imao brojne sljedbenike u različitim personalističkim pokretima. Personalizam je imao odjek i u drugim europskim državama. Ukazuje se i na okolnost da se je personalizam snažno razvio i na američkom kontinentu, a razvidna je njegova prisutnost i u mnogim drugim krajevima svijeta. Duboke povijesne korijene i široku rasprostranjenost personalizma autori u zaključku vide kao neke od karakteristika personalizma značajne za prijemčivost i predestiniranost širokog prihvata personalističkih ideja nakon Drugog svjetskog rata, osobito u kontekstu svjetskog sporazuma o ljudskim pravima te poslijeratnog ujedinjenja Europe.

Ključne riječi: personalizam, povijesni izvori personalizma, europski personalizam, američki personalizam, personalizam u svijetu

Uvod

Personalizam se različito određuje, ali proizlazi da je to onaj smjer unutar filozofije 20. stoljeća koji u središte zanimanja stavlja osobu i namjenjuje joj dvostruku ulogu: a) osoba je apsolutno središte i standard za društvo i sve njegove institucije (Šestak, 2010, 15); b) osoba je osnova za naviještanje apsolutne univerzalnosti i solidarnosti među svim ljudima (Rourke i Chazarreta Rourke, 2005, 10).

Povijesni korijeni personalizma sežu sve do antičkog razdoblja, a personalističke teme kasnije uočavamo u gotovo svim povijesnim razdobljima kod različitih mislilaca. U prvom dijelu članka obrađuju se povijesna izvorišta personalizma, a u drugom poglavlju personalizam 20. stoljeća u različitim krajevima svijeta.

* Dr. sc. Ivan Čulo, Institut Fontes Sapientiae. Adresa: Kušlanova 59, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: ivanzg.culo@gmail.com

** Izv. prof. dr. sc. Ivan Šestak, Fakultet filozofije i religijskih znanosti, Sveučilište u Zagrebu. Adresa: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: isestak@ffrz.hr

1. Povijesna izvorišta personalizma

Povijest personalizma povijest je shvaćanja ljudske osobe, a korijeni personalističke filozofije po nekima sežu do antike, premda je uobičajen stav da je koncept osobe razvijen u susretu grčke filozofije i novog, kršćanskog načina razmišljanja. Tako primjerice talijanski filozof i teolog Battista Mondin (1926.–2015.) ističe: »Pojmu osobe, apsolutnoj participiranoj vrijednosti, ljudska je misao stigla zahvaljujući isključivo kršćanstvu« (Mondin, 1985, 94).¹ O korijenima personalizma ne postoji suglasnost. Tako primjerice američki sveučilišni profesor filozofije i pobornik personalizma Thomas O. Buford (1932.) navodi da personalizam ima dugu povijest s korijenima u Ateni, Rimu, Jeruzalemu i Indiji (Buford, 2014, 11). I mnogi drugi autori vide povijest personalizma ne samo na Zapadu, nego i u više drugih, osobito istočnih filozofskih učenja.

Dug personalističke tradicije prema Platonu (428.–347. pr. Kr.) sastoji se u njegovoj misli o nematerijalnom postojanju, objektivnosti ideala, spekulativnoj važnosti samo–aktivnosti, sjenovitom i neutemeljenom karakteru materije te argumentima za postojanje Boga i besmrtnost duše (Knudson, 1927, 428–429). Za Aristotela (384.–322. pr. Kr.) se smatra da je bio manje personalistički usmjeren od Platona, ali je u shvaćanju da je stvarnost konkretna i pojedinačna, te o „nepokrenutom pokretaču“ odnosno „vrhovnom“ (monoteizam) otišao korak dalje od Platonovih ideja, demijurga i svjetske duše. Plotinova (205.–270.) zasluga je u preciznijem određenju nematerijalnosti čovjeka i božanskog duha (Knudson, 1927, 429). Suprotno američkomu personalistu Albertu Corneliusu Knudsonu (1873.–1953.), koji je opširnije pisao o povijesti personalizma, Nikolaj Berdjajev (1874.–1948.) osvrće se na povijesne zasluge Pitagore, Platona, Aristotela, stoika i novoplatnovaca, ali smatra da izvorišta personalizma ne treba tražiti u grčkoj filozofiji jer tamo nije bilo jasne ideje osobe, a ni dublji sadržaj izraza „duhovno iskustvo“ nije im bio poznat (Berdjajev, 1991, 47–48).

Naziv „osoba“ koristi ranokršćanski pisac Tertulijan (155.–230.) u raspravi o Trojstvu koja je postala jedna od važnijih rasprava u razvoju crkve o Kristovom nauku. Grgur Nazijanski (329.–390.) je shvatio da je pojedinačna osoba ontološki konačna, ali unutarnji život osoba bio je izvan njegova metafizičkog interesa. To je analizirao sv. Augustin (354.–430.), za kojega je čovjek vrhunac materijalnog stvaranja, a sastoji se od tijela i besmrtne duše. A duša je samosvojna supstancija (*substantia quaedam rationis particeps, regendo corpori accomodata*). Slijedom toga, definira čovjeka kao »racionalnu dušu koja koristi smrtno i zemaljsko tijelo« (Copleston, 1989, 83). U traktatu *De Trinitate* („O Trojstvu“) Augustin prevodi grčki naziv *hypóstasis* latinskim *persona*, gdje se pod riječju *persona*, posebice unutar Trojstva, razumijeva nešto pojedinačnoga i individualnoga (Šestak, 2011, 73). Augustinovo značenje osobe nadopunjuje filozof i pisac Boecije (480.–525.) u kasno rimsko doba. Upućuje na racionalnu, duhovnu narav čovjeka kao individualnog bića. U djelu *Contra Evtychen* određuje osobu kao *Naturae rationalis*

1 Sve citate iz izvora na stranim jezicima na hrvatski su za potrebe ovoga rada preveli njegovi autori.

individua substantia, individualnu supstanciju racionalne naravi (Boethius, 1968, 84–85). Tako je tom specifičnom razlikom (*differentia specifica*), kojom uz najbliži rodni pojam (*genus proximum*) nastala realna definicija, odnosno izrečena je »bit ljudske osobe kojom se ona razlikuje od drugih neposrednih, konkretnih i u sebi postojećih individualnih supstancija« (Šestak, 2011, 73).

Toma Akvinski (1225.–1274.) reinterpreтира Boecijevu definiciju i koristi je kako bi odredio Aristotelov nejasni pojam aktivnog uma u individualističkom smislu. Za Akvinskog individualna supstancija znači *substantia, completa, per se subsistens, separata ab aliis*, tj. potpuna supstancija, koja stoji po sebi, odvojena od svega. Tomu dodaje „racionalnu narav“, kako bi predstavio „osobu“ koja se sastoji od pet karakteristika: 1. supstancija, 2. cjelovitost — čini cjelovitu prirodu, 3. *per se subsistens* — sama po sebi, 4. *separata ab aliis* — odvojena od ostalih i 5. racionalne naravi. Budući da je aktivni um besmrtn, uspostavljena je time osnova za vjerovanje u osobnu besmrtnost ljudskog bića (Copleston, 1995, 175).

Nove vizije u potrazi „sebe“ pojavile su se kod mislilaca renesanse te se i to razdoblje ponekad navodi kao dio povijesne baštine personalizma. Idući je veliki mislilac u povijesti zaslužnih za personalizam René Descartes (1596.–1650.), koji pod utjecajem pironskog skepticizma traži nove temelje društva, kulture i znanja, primjenjive kao postavke u matematici. Ne zastupa stajalište da je Bog stvorio *ex nihilo* stvari s razumnom naravi ili osobe koje su stvari koje koriste tijelo, nego je smatrao da je Bog stvorio dvije supstancije, *res cogitans* i *res extensa*. Descartesov stav sličan je Augustinovu uvidu, ali dualizam dvije stvorene supstancije znatno se razlikuje od Boecijeva stava da je osoba individualna supstancija s racionalnom prirodom. Descartes je time razbio aristotelovsku razliku između materije i forme te postavio radikalnu razliku između uma i tijela, pri čemu je um neovisan o tijelu i na temelju tog vlastitog jedinstvenog samoidentiteta sposoban za besmrtnu sudbinu (Knudson, 1927, 430–431). Descartes je smatrao da se Bog može razumjeti kroz ideje u umu, a Baruch de Spinoza (1632.–1677.) je odgovorio da Bog kao supstancija ne ovisi o bilo kom drugom, nego samo o sebi. Ako Bog može biti shvaćen kroz zavisne supstancije, Bog bi ovisio o nečemu drugome. U reakciji na Descartesov dualizam i Spinozin monizam, Gottfried Wilhelm Leibniz (1646.–1716.) iznosi doktrinu monada, koja predstavlja svojevrsni pluralizam. Neki filozofi, poput Leroya E. Loemkera (1900.–1985.), pod utjecajem bostonskog personalizma smještaju Leibniza kao prvog modernog personalista jer je dao naglasak na osobu kao čimbenika, a ne na stvari. Loemker vidi u Leibnizu onoga koji je otjelovio sintezu kršćanskog platonizma i aristotelovskog sintetizma te time postao najdublji korijen personalizma (Mulaney, 2002, 169–170). Za Leibniza i ruski filozof Nikolaj O. Losskij (1870.–1965.) smatra da je »najveći predstavnik personalizma u povijesti filozofije« ističući da iz filozofije 19. i 20. stoljeća u personaliste treba ubrojiti i lajbnicijance, Gustava Teichmüllera (1832–1888), Leva Mikhailovicha Lopatina (1855.–1920.), Aleksija Kozlova (1831.–1901.) i slične mislioce (Ljoskij, 2002, 84–85). Berdjajev smatra da je za Leibniza »bit osobe ‘saznanje sebe samog’, to jest lik osobe povezan sa savješću« (Berdjajev, 1991, 48). Immanuel Kant (1724.–1804.) je izvršio veliki utjecaj

na formiranje i razvoj personalizma tvrdnjom da je poštivanje moralnog zakona suština ljudskog dostojanstva i osobnosti. Berdjajev smatra da Kant unosi važnu izmjenu u shvaćanje osobe jer prelazi od intelektualističkog poimanja osobe na etičko, ali da njegovo učenje o osobi ipak nije potpuni personalizam zbog toga »što se vrijednost osobe određuje moralno–razumskom prirodom koja je univerzalno–opća« (Berdjajev, 1991, 48).

Prva povijesna pojava koncepta personalizma nalazi se kod njemačkog filozofa i teologa Friedricha Schleiermachers (1768.–1834.), koji 1799. godine koristi izraz „personalizam“ u svojem djelu *Reden über die Religion*. Istaknuo je važnost onoga što je aktivno osobno, uključujući religiozni osjećaj. U takvom povijesnom stanju, moderna personalistička vizija rađa se u kontekstu filozofskog problema koji leži u srži 18. i 19. stoljeća njemačke filozofije, a pitanje je nastalo u raspravi između sljedbenika Spinoze i Leibniza. Za sljedbenike Spinoze biće je jedno i neovisno, a ako ih je više, ne bi bilo neovisno. Za Leibnitzov krug stvarnost je pluralizam monada. Takvi pogledi dovode do rasprava sljedbenika monizma i pluralizma. Kao mogućnost rješenja pojavila su se dva promišljanja krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Prvo je ono Georga Wilhelma Friedricha Hegela (1770.–1831.). Tražeći „unificiranu filozofiju“ pokušao je ujediniti različite poglede, a posebno suprotnosti čovjekove individualnosti i konačnosti s jedne strane, te apsolutnosti i beskonačnosti s druge strane. U reakciji na racionalizam apsolutnog idealizma i na individualni realizam, pjesnik i filozof Friedrich Heinrich Jacobi (1743.–1819.) ponudio je drugi pristup — personalizam. Mislio je da je personalizam »oblik idealizma koji jednako priznaje i pluralistički i monistički aspekt iskustva te koji nalazi u svjesnom jedinstvu, identitetu i slobodnoj aktivnosti osobe ključ prirode stvarnosti i rješenje krajnjih problema filozofije« (Buford, 2012, 202). Jacobijev uvid nastavljaju razradivati Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling (1775.–1854.), spekulativni teisti i Hermann Lotze (1817.–1881.), eminentni njemački filozof, kojeg neki smatraju prethodnikom modernog personalizma zbog njegova utjecaja na Maxa Schelera (1874.–1928.) i Bordena Parkera Bownea (1847.–1910.).

Za francuski se personalizam često spominju utjecaji njihovih sunarodnjaka Mainea de Birana (1766.–1824.), Jeana Gasparda Félix Ravaissona–Molliena (1813.–1900.) te Henrija Bergsona (1859.–1941.), za kojeg smatraju da je ključni preteča personalizma. Između ostalog, inspirirao je francuskog pisca Léona Bloya (1846.–1917.) i pjesnika Charlesa Péguya (1873.–1914.), koji su bili poticaj mnogim personalistima. Bergson je od presudne važnosti u prelasku s ontološkog personalizma, koji se može smatrati tradicionalnom metafizičkom teorijom osobe na egzistencijalni personalizam. Kao alternativa vladajućim idejama naturalizma i pozitivizma, razvio je neku vrstu personalizma koja se koncentrira na kreativne sposobnosti ljudskih osoba koje intuitivno osjećaju nutarnju i duhovnu dinamiku svojeg vremena (Bouckaert, 2000, 225). Za Søren Kierkegaarda (1813.–1855.) često se ističe da je on taj koji je nagovijestio egzistencijalizam i personalizam 20. stoljeća. Usprotivivši se Hegelovom idealizmu, naglasio je vrijednost pojedinca usredotočivši se na središnja pitanja ljudskog postojanja, kao što su ljubav, smrt, vjera, moral i slično. Za razvoj personalizma Berdjajev priznaje izvjestan doprinos čak i

anarhistu Maxu Stirneru (1806.–1856.), kod kojeg uvida da »bez obzira na lažnost njegove filozofije, postoji izopačena istina personalizma« (Berdjajev, 1991, 48–49).

Razvidno je da personalizam ima svoje duboke povijesne korijene, a krajem 19. i početkom 20. stoljeća naslućuju se obrisi personalističkih škola u različitim krajevima svijeta.

2. Personalizam 20. stoljeća

2.1. Europski personalizam

Krajem dvadesetih godina prošlog stoljeća u Francuskoj kao odgovor na krizu izazvanu ekonomskom depresijom, neuspjeh demokracije i rastuću egzistencijalnu nesigurnost nastao je niz personalističkih ili tzv. nekonformističkih pokreta, od kojih se ističu tri pokreta. Prvi je pokret Jacquesa Maritaina (1882.–1973.) s mrežom pisaca i umjetnika koji ga okružuju. Druga je skupina nastala oko Alexandra Marca (Alexandr Markovitch Lipiansky, 1904.–2000.), koji je zajedno s Robertom Aronom (1898.–1975.), Arnaudom Dandieuom (1897.–1933.), Henrijem Daniel–Ropsom (1901.–1965.) i Denisom de Rougemontom (1906.–1985.) utemeljio časopis *Ordre nouveau*. Ta skupina razrađuje ideju federalizma kao način izlaza iz liberalizma i totalitarizma. Treća skupina, koja se smatra „najzdržljivijom“ ona je koja se 1932. formirala oko časopisa *Esprit*, okupljena oko Emmanuela Mouniera (1905.–1950.) i Georgea Izarda (1903.–1973.) (Bouckaert, 1999, 1–3). Neki navode i skupinu Jeune Droite, koja je okupljala intelektualce koji su se nadahnjivali francuskim pokretom Action Française (Del Bayle, 1969; Kinsky, 1979, 132). Profesor filozofije na Sveučilištu Xavier u Cincinnatiju Bernard A. Gendreau (1923.–2004.) navodi da se personalizam u Francuskoj ogleda u spisima Charlesa Renouviera (1815.–1903.), Mauricea Blondela (1861.–1949.), H. Bergsona, C. Péguya, Luciena Laberthonnierea (1860.–1932.), Paula Archambaulta (1883.–1950.), D. de Rougemonta, Pierrea Teilharda de Chardina (1881.–1955.), N. Berdjajeva, Gabriela Marcela (1889.–1973.), J. Maritaina i E. Mouniera (Gendreau, 1992, 97).

Kod francuskog personalizma bitno je razlikovati personalizam kao filozofski pravac i personalistički pokret. N. Berdjajev, J. Maritain, G. Marcel, Étienne Gilson (1884.–1978.) i drugi mislioci rođeni 70–tih i 80–tih godina 19. stoljeća u filozofskom su smislu do tridesetih godina 20. stoljeća iznijeli već prepoznatljivu personalističku filozofiju. Početkom 30–tih mladi, često njihovi studenti i slušači oduševljeni pretvaraju taj nauk u pokrete. U tim pokretima se pored filozofa nalaze književnici, novinari, glazbeni i likovni umjetnici te druga mlada inteligencija. Otuda ne začuđuje da francuski katolički intelektualac Pascal Balmand (1961.) opisuje personaliste tridesetih godina kao »aristokraciju intelektualnih proroka« (Balmand, 1989, 180).

Bitna je karakteristika francuskog personalizma i međusobno osobno poznavanje tih mislilaca, ne samo u okviru akademskih i kulturnih institucija, nego i putem prijateljskih susreta i druženja. Kao organizatori tih druženja, koja su kasnije prerasla u kružoke, ističu se A. Marc, N. Berdjajev, francuski esejist i kritičar Charles Du Bos (1882.–1939.), G. Marcel i J. Maritain.

Početak francuskog personalizma neki smještaju u 1903., kada je Ch. Renouvier objavio djelo *Le personalisme*, u kojem je prvi put predložen personalizam kao novi filozofski sustav koji brani vrijednost ljudske osobe protiveći se apsolutnom panteizmu njemačke i naturalističkomu pozitivizmu francuske filozofije. Zastupa tzv. relativistički personalizam, kojeg karakterizira empirizam, relativizam, finitizam i pluralizam naglašavajući osobno iskustvo, Božju moć, ljudsku slobodu i besmrtnost (Burrows, 1999, 48). Personalizam Renouviera ipak nije bio impuls za personalizam 30-tih, što potvrđuje i Mounier priznajući da je u francuskim okvirima riječ *personalizam* prvi upotrijebio Renouvier, ali u zastarjelom obliku, te da se personalizam ponovno pojavio početkom 30-tih u posve drugoj klimi, osobito s obzirom na tadašnju političku i duhovnu krizu u Europi (Mounier, 1969, 5).

Korijeni francuskog personalizma obično se uočavaju u francuskom neokritizmu i tomizmu, te njemačkom egzistencijalizmu, a doprinos ruske religiozne filozofije francuskomu personalizmu nije bitnije istražen. I površnim uvidom u personalizam i njegove pokrete moguće je uvidjeti aktivnost velikog broja ruskih emigrantskih mislilaca. Pored N. Berdjajeva i A. Marca, razvidno je da su istaknutu ulogu u personalističkim krugovima imali i Raïssa Maritain (1883.–1960.), Sergej Bulgakov (1871.–1944.), N. O. Ljoskij, Hélène Iswolsky (1896.–1975.), Marc Chagall (1887.–1985.), Georges Gurvitch (1894.–1965.), Igor Fjodorovič Stravinski (1882.–1971.) i mnogi drugi. Iako su bili u svojevrsnoj simbiozi s francuskim personalistima, važna je karakteristika personalizma ruskih mislilaca da personalizam nikad nisu povezivali s marksizmom i idejama društvene jednakosti te da su s gnušanjem odbacivali takve pomisli. Engleska publicistkinja i povjesničarka Lesley Chamberlain (1951.) smatra da su upravo ruski emigrantski mislioci personalisti ojačali vrijednost slobode ukorijenjene u kršćanskoj odgovornosti te da su: »kultivirali ono što je nakon rata 1939.–1945. postala politika ljudskih prava, ali to su činili u vjerskom, a ne u pravnom okviru« (Chamberlain, 2006, 241).

O francuskom personalizmu tridesetih možda se najbolje izrazio sudionik personalističkog pokreta filozof Jean Lacroix (1900.–1986.). On navodi da je personalizam za njegove protivnike ideologija, a za njegove sljedbenike filozofija. Lacroix smatra da nije ni jedno ni drugo, te da ta rasprava počiva na radikalnom nesporazumu. On tvrdi da je personalizam zapravo duboka i temeljna istina koja je došla na površinu u ljudskim umovima, te da se stoga ne može opisati ni kao ideologija ni kao filozofija (Lacroix, 1972, 8).

Personalizam, kao i egzistencijalizam u Njemačkoj, nije imao odjek i prisutnost kao u Francuskoj (Donhue–White i dr., 2002, 35). Personalizam u 30-ima bio je izrazito suprotan tada vladajućoj ideologiji u Njemačkoj, a kasnije prihvaćanje personalizma kod njemačkih autora ostalo je uglavnom u sferi nekih metafizičkih pitanja. Ono što se može sagledati kao posebna personalistička škola unutar njemačkog nacionalnog konteksta vezano je uz mislioce kao što su Edmund Husserl (1859.–1938.), M. Scheler i Edith Stein (1891.–1942.). Iako bi bilo teško klasificirati E. Husserla kao personalista, on zauzima važno mjesto zbog svojeg položaja kao praotac fenomenologije i mentor nekoliko istaknutih personalista. Njemački sveučilišni profesor filozofije Manfred Frings (1925.–2008.)

naziva M. Schelera »najsvestranijim i sveobuhvatnijim misliocem suvremene filozofije« (Frings, 1965, 21). Jedan od Schelerovih glavnih problema bio je pronaći siguran objektivni temelj za etiku koji ne bi bio »prazan i neplodan formalizam« Kanta, pogrešku koju je Scheler smatrao rezultatom »jednostranosti« Kantova pojma dužnosti. Scheler je želio sačuvati »kruti etički apsolutizam i objektivizam« Kantova kategoričkog imperativa te je s tim ciljem Scheler postavio »neformalni« sustav vrijednosti, subjektivnu aksiologiju, koja je ipak ovisila o objektivnoj ontologiji. Rezultat je bila svojevrsna personalizacija kantovske etike. Schelerov glavni naglasak na ljudsku osobu, temeljno obilježje personalističkog filozofa, vodio ga je tomu da traži subjektivnu prirodu vrijednosnih prosudbi koje igraju važnu ulogu u odlučivanju ljudi (Frings i Funk, 1973, xxiii).

Kada se E. Husserl preselio iz Göttingena u Freiburg 1916., njegova štíćenica bila je E. Stein, žena židovskog podrijetla, karmelićanka, kasnije žrtva Holokausta i kanonizirana svetica. E. Stein bila je usredotočena na pojam suosjećanja, empatije (*Einfühling*), ideju koju je Husserl spomenuo, ali je nikada nije posebno istraživao. Prema Stein, suosjećanje je iskustvo drugih pojedinaca, preduvjet za poznavanje objektivnog vanjskog svijeta. Empatija je bila ključ za razumijevanje intersubjektivnosti, što je potom bila kod nje ključna točka epistemologije. Svojom intergratornom uporabom fenomenologije i tomističke metafizike postavila je temelje koje je Karol Wojtyła (1920.–2005.) dodatno pojačao kako bi proširio svoje mišljenje o ulozi žene, a Stein se često shvaća i kao predstavnik tzv. ženskog personalizma. U predstavnike personalizma svrstavaju se još jedan Husserlov učenik, Dietrich von Hildebrand (1889.–1977.), njemački filozof, teolog i književnik, te talijansko–njemački katolički akademik i filozof Romano Guardini (1885.–1968.).

Jedan od Husserlovih studenata u Göttingenu bio je i Roman Ingarden (1893.–1970.), koji je zastupao fenomenološki pristup na Jagiellonskom sveučilištu u Krakovu, gdje je utjecao na novu generaciju filozofa, među kojima su i oni koji su personalizam ponovno uzdignuli na svjetsku razinu kao poglavari i autoriteti Katoličke crkve. Ingarden se stoga može sagledati kao preteča jedne varijacije na personalističkoj sceni, poljskom izlaganju personalističkih načela. Jedan od pristupa koji je Ingarden poduzeo u istraživanju ontološke stvarnosti biti čovjeka bio je fenomenološka analiza ljudskog djelovanja. Njegova praktička teorija omogućila mu je da izbjegne pretjerano komunitarne sklonosti i radikalni individualizam koje su svi personalisti izbjegavali: »U svojim odlukama [...] osoba mora prije svega imati središte djelovanja, što joj omogućava da poduzme inicijativu i istovremeno da ima obrambene mehanizme, što sprječava njezino uznemirenje u njezinu djelovanju. Ali mora biti i osjetljiva na vanjske upade, ako njezina odgovornost proizlazi iz određenog oblika njezina života zajedno s okolnom stvarnošću, a osobito s drugim ljudima« (Ingarden, 1983, 85). Ingarden je stoga cijenio uvid fenomenologa koji su prepoznali neizbježnu činjenicu osobnog bića u odnosu na druge, bez odricanja od stava da je osoba sačuvala neovisnu jezgru, izvor ljudskog djelovanja i temelj svoje slobode (a time i odgovornosti).

Ta koncepcija osobne slobode podsjeća na Maritainov tretman subjekta i bila je ključni dio filozofskog projekta Ingardenova studenta K. Wojtyły. Ingarden i

Wojtyła uvijek su pazili na nijansiranje svojih prezentacija slobode kako bi razlikovali njihovo razumijevanje od radikalno individualističkih (naglašavanje ideje odgovornosti kao neodvojivo vezane uz svaku raspravu o slobodi). Poljski personalisti, kao i J. Maritain, blagonaklonije su gledali liberalnu demokraciju nego drugi personalistički misliloci.

Na Sveučilištu u Lublinu nastala je svojevrsna poljska koncepcija personalizma i razumijevanja ljudske osobe koju su razvili K. Wojtyła i Mieczysław A. Krąpiec (1921.–2008.), glavni predstavnici tzv. lublinske filozofske škole. Wojtyła i Krąpiec koncept osobe dolazi iz iskustva i traži provjeru u iskustvu. Ne prihvaćaju nikakva *a priori* objašnjenja ili teze, iako se ne odvajaju od različitog znanja u nastojanjima da se proširi iskustvo, svjesni da neposredno iskustveno opažanje ne daje odgovore na sve. Wojtyła i Krąpiec personalizam žele obuhvatiti cijelu filozofsku tradiciju, istodobno uzimajući u obzir nalaze različitih znanosti čovjeka ili humanističkih znanosti, koje šire iskustvo čovjeka ili pridonose nekoj interpretaciji iskustva. Povezujući genetički empirizam i metodički racionalizam, Wojtyła i Krąpiec izbjegavaju radikalizam u objašnjenju čovjeka. Njihova koncepcija osobe ne nosi tragove antagonizma jer nije usmjerena protiv nikoga. U svjetlu te koncepcije svaka ljudska osoba ima karakter iskrenog dobra koje je bezuvjetno dobro, to je najviše i krajnje dobro koje se ne natječe s vrijednošću nečega drugoga. Otuda, takva koncepcija ljudske osobe leži na temelju razumijevanja društva, kulture, etike, zakona, politike, ekonomije, umjetnosti, pa čak i religije.

Najvažnije je poljsko personalističko djelo Wojtyłino prvo veliko djelo *Osoba y czyn* („Osoba i čin“). U njemu objašnjava da istražuje podjednako duboko pojedinca kao i samo ljudsko biće te primjećuje da je čovjek prvi, najbliži i najčešći predmet iskustva i stoga je u opasnosti da postane uobičajen i običan. To Wojtyłino djelo istinska je sinteza, u kojoj personalistički i tomistički uvidi imaju jednaku ulogu i stvaraju nešto novo što se naziva personalističkim tomizmom ili tomističkim personalizmom, ili kako neki navode »egzistencijalni personalizam, metafizički objašnjen i fenomenološki opisan« (Woznicki, 1980, 59). U tom djelu Wojtyła naglašava da ono neće biti »proučavanje čina koji pretpostavlja osobu, već ga proširujemo na iskustvo i razumijevanje. Bit će to proučavanje čina koji objavljuje osobu; proučavanje osobe preko čina« (Wojtyła, 2017, 36).

Personalizam se razvio i u Pragu na Karlovom sveučilištu pod vodstvom Jana Patočke (1907.–1977.), jednog od Husserlovih posljednjih studenata. Personalistom se označava i Vaclav Havel (1936.–2011.), kasniji češki predsjednik. U Španjolskoj José Ortega y Gasset (1883.–1955.) prihvatio je personalističke teme. U Italiji je personalizam uvijek imao sljedbenike, osobito zbog bliskosti s rimokatoličanstvom. Kao personalisti prepoznati su filozofi Luigi Stefanini (1891.–1956.), Giuseppe Catalfamo (1921.–1989.), Armando Rigobello (1924.–2016.), Piero Viotto (1924.–2017.), Vittorio Possenti (1938.), Giuseppe Limone (1946.), spisatelj Paolo Emilio Taviani (1912.–2001.), političari Adriano Olivetti (1901.–1960.), Amintore Fanfani (1908.–1999.), Aldo Moro (1916.–1978.), Pietro Perlingieri (1937.) i drugi.

Personalizam je imao pristalice i u Skandinaviji. Izrazitiji je predstavnik Švedanin Jan Olof Bengtsson (1960.). U Škotskoj se najviše ističe kao personalist Seth Andrew

Pringle–Pattison (1856.–1931.), čija je misao utjecala na Williama Jamesa (1842.–1910.), Georgea Santayanau (1863.–1952.) i Georgea Herberta Meada (1863.–1931.). Za Johna MacMurraya (1891.–1976.) također se često navodi da je bio važan škotski personalist prve polovice 20. stoljeća. U Engleskoj se kao personalist spominje Austin Marsden Farrer (1904.–1968.), a u Belgiji Louis Janssens (1908.–2001.). Belgijsko sveučilište u Leuvenu prepoznato je kao jako personalističko središte.

Posebno mjesto u europskom personalizmu zauzima Martin Buber (1878.–1965.), židovski filozof rođen u Beču, odrastao u Lavovu, a potom živio u Izraelu. Najpoznatiji je kao „filozof dijaloga“, a koji je iznio u svojem čuvenom djelu *Ich und Du* (1923., „Ja i Ti“). Buber smatra da je sva osoba jedinstvena, no ta se jedinstvenost potvrđuje, održava i razvija samo u ljudskom odnosu s drugim. Buber se, kao i M. Schelera, povezuje s tzv. dijaloškim personalizmom, a manje uz onaj koji je imao društvenu, odnosno socijalnu komponentu.

U komunističkim zemljama marksizam je bio dominantna i službena filozofija, te je svaka građanska filozofija, pa tako i personalizam, imao slab odjek. Od naših mislilaca treba izdvojiti franjevca i sociologa Bonifacija Perovića (1900.–1979.), koji je izgradio cjelovit i opsežan nauk o čovjeku i hrvatskom društvu s personalističkih stajališta u emigraciji te se on prepoznaje kao najizrazitiji hrvatski mislilac personalističkog usmjerenja (Čulo, 2015, 53). Vrijedi spomenuti i Ivana Illicha (1926.–2002.) filozofa i rimokatoličkog svećenika koji je 60–tih i 70–tih godina prošlog stoljeća stekao svjetsku reputaciju svojim „anarhističkim personalizmom“ ili „personalističkim anarhizmom“, kako su neki nazivali njegov nauk.

2.2. Američki personalizam

Američki filozof i reformator Bronson Alcott (1799.–1888.) prvi je upotrijebio termin *personalism* na drugoj strani Atlantika definirajući ga 1863. kao »doktrinu po kojoj je krajnja stvarnost svijeta Božanska Osoba koja održava svemir kontinuiranim činom kreativne volje« (Sahakian, 1968, 270). Walt Whitman (1819.–1892.) napisao je 1868. esej *Personalism* te ga anglosaksonski, osobito američki mislioci vežu uz postanak američkog personalizma (Schmidt, 1990, 180–190). Početkom 20. stoljeća personalizam postaje filozofska i teološka valuta B. P. Bownea zahvaljujući čuvenom djelu *Personalism* (1908.) (Rudman, 1997, 105).

U američkom kontekstu personalizam koji ima karakter škole filozofije shvaća se kao pravac kojeg je osnovao B. P. Bowne, profesor bostonskog sveučilišta i kojeg su zastupali njegovi učenici kao što su Edgar S. Brightman (1884.–1953.), A. C. Knudson, Francis J. McConnell (1871.–1953.), George Albert Coe (1862.–1951.) i Ralph Tyler Flewellinga (1871.–1960.), koji su prenijeli personalistički pristup i na druga američka sveučilišta. Osobito se u tom kontekstu spominje R. T. Flewelling i sveučilište Južna Kalifornija, gdje je pokrenuo i časopis koji je poslužio kao forum američkog personalizma *The Personalist*.

Bowneova intelektualna formacija pruža prvu vezu između naizgled nepovezanih škola američkog i europskog personalizma. Obrazujući se u Parizu i Göttingenu, na njega su utjecali Hermann Ulrich (1886.–1884.) i H. Lotze. Posebno Lotze, zahvaljujući kojemu je Bowne uvidio važnost osobnosti kao kritične

točke filozofskog i teološkog istraživanja. Za Bownea, Lotze je pružio uvjerljivu obranu osobnosti, ljudskih i božanskih vrsta. Nasuprot Kantu, čija je razlika između ontološkog i empirijskog uma dovela do „raspuštanja“ duše, Lotze je tvrdio da stvarnost odgovara samosvijesti i da je duša svjesna vlastitog jedinstva i samoidentiteta, pa je stoga realna (Knudson, 1927, 73–74). Protivno Hegelu, čiji je „apsolutni duh“ prijetio da će osvojiti sve manje duhove, ponudio je mogućnost jedinstva i nerazdvoivosti pojedinca i apsolutnoga. B. P. Bowne stvorio je filozofski pristup koji mu je omogućio pomirenje žarkog metodizma njegova odgoja s potrebom da se približi dostignućima moderne znanosti i filozofije. Postavljanjem idealističkog personalizma, Bowne je evoluciju učinio metafizički nevažnom i time otklonio zabrinutost religije (Gacka, 1995, 34–35). Bowne i svi američki personalisti druge i treće generacije — Brightman, Knudson, Flewelling, L. Harold De Wolf (1905.–1986.) i Walter George Muelder (1907.–2004.) — bili su potomci pastora i za njih je religija zadržala istaknuto mjesto. Kršćanstvo je bilo važno jer je filozofiji dalo priznanje osobnosti Boga i čovjeka, te je potkrijepilo osobu kao beskrajnu vrijednost. A. C. Knudson prvi je pokušao prikazati početak personalizma u povijesti ideja. Mislioci i ideje na koje je Knudson privukao pozornost upućuju na različitost personalizma. Bostonsku škola, kojoj je pripadao Knudson, obilježava u cjelini „idealistički personalizam“ ili ono što je on nazvao „tipičnim teističkim personalizmom“. Bostonski personalisti tvrde da je jedina metafizička stvarnost osobna stvarnost, a ona je nužno duhovna i nematerijalna. Knudsonova koncepcija svijeta bila je dualistička, inzistirajući na razlikama između misli i stvarnosti. Na taj način, objasnio je Knudson, personalistički idealisti su poput tradicionalnih teista. »Misao vrijedi za stvarnost, ali se ne treba poistovjetiti s njom«, napisao je Knudson. Čak i sa božanskog stajališta, on je smatrao da konačno biće »nije puka ideja«, nego je »više od misli koju ona izražava« (Knudson, 1927, 65–67). Knudson je slijedio Bownea, koji je tražio formuliranje filozofije izbjegavajući krajnosti apriorizma i empirizma. George Holmes Howison (1834.–1916.) naglasio je autonomiju slobodne moralne osobe do te mjere da je čini nesretnom i vječnom, a time i slobodnom od beskrajne osobe.

Kao glavna središta personalizma u Americi prepoznaju se tri sveučilišta: Harvard, Boston i Kalifornija. Na Harvardu su Josiah Royce (1885.–1916.), William James (1842.–1910.), Mary Whiton Calkins (1863.–1930.) i William Ernest Hocking (1873.–1966.), na sveučilištu Boston su B. P. Bowne, A. C. Knudson, R. T. Flewelling, E. S. Brightman i Peter Anthony Bertocci (1910.–1989.), a na sveučilištu Kalifornija je G. H. Howison (Williams i Bengtsson, 2013).

2.3. *Personalizam u drugim krajevima svijeta*

Personalizam u Indiji potječe iz glavnog cilja hinduističkog filozofskog promišljanja, a to je sloboda od patnje. Svaki sustav hindu filozofije nastoji osobama dati uvid u prirodu konačne stvarnosti i njihovo mjesto u njemu. Ti sustavi zagovaraju samo-znanje (*atmavidya*), bez kojeg je željena sloboda nemoguća. Priroda i sudbina pojedinaca zajednička je tema hinduističkih filozofskih sustava,

a u modernoj hindu filozofiji kao izraziti personalist ističe se Bhaktisiddhanta Sarasvati (1874.–1937.).

Kinezi, duboko pod utjecajem konfucijanizma, vjeruju da se ljudi sami uzdižu na položaj da mogu imati ispravan uvid i služiti sebi i drugima. Personalizam kao škola u okviru budističke filozofije smatra da postoji duša (*pudgala*) koja se ne može svesti na agregate (*skandhas*) (Yandell i Netland, 2009, 147). Japanci u skladu s budizmom shvaćaju osobe u pogledu njihovih odnosa s drugim ljudima, prirodi te ukupnosti stvari. Personalistički je pristup u Japanu izuzetak od bilo kakve generalizacije, osobito što je izvan bilo kakvog političkog diskursa (Barr, 2002, 73).

U Africi je nobelovac i nadbiskup Desmond Tutu (1931.) razvio afričku verziju personalizma kroz afrički koncept *ubuntu* (drevni afrički izraz koji izražava ovisnost ljudi jednih o drugima) te borbu za pravdu, mir i pomirenje. Brojne afričke protivnike apartheida i borce za ljudska prava, kao primjerice Nelsona Mandelu (1918.–2013.), Stevena Bikoja (1946.–1977.), Alberta Lutulija (1898.–1967.) i Allana Boesaka (1946.), svrstava se u personalistički krug (Hill, 2007, 7).

Afroamerički personalisti usredotočili su se na oslobođenje i osnaživanje afroamerikanaca od ugnjetavanja i na uspostavu njihova dostojanstva i samopoštovanja. Najpoznatiji afroamerički personalist bio je Martin Luther King (1929.–1968.). Personalizam je zastupao u društvenom djelovanju koristeći ga kao sredstvo za borbu protiv rasizma, ekonomske eksploatacije i militarizma. Isticao je postojanje osobnog Boga, dostojanstvo i svetost osobe, postojanje objektivnog moralnog reda i odgovarajućih moralnih zakona, slobode i moralnog djelovanja (Burrows, 1999, 77–78). Kao afroamerički personalisti spominju se i John Wesley Edward Bowen (1855.–1923.) te J. Deotis Roberts (1927.), koji naglašava ulogu osobe u zajednici (Burrows, 1999, 80).

Personalizam pronalaze pojedini autori i kod američkih indijanaca. Vine Deloria Jr. (1933.–2005.) iz plemena Sioux istražuje indijansku metafiziku kroz personalističke teme, uključujući i osobni svemir, dostojanstvo i svetost života te postojanje moralnog reda i moralne odgovornosti.

Egzistencijalizam i personalizam imali su utjecaj na dio arapskih mislilaca. U tom smislu se kao izrazitiji predstavnici spominju filozofi René Habachi (1915.–2003.) iz Libanona, Abdur Rahman Badawi (1917.–2002.) iz Egipta te osobito Mohammed Aziz Lahbabi (1922.–1993.) iz Maroka (Fakhry, 2011).

U Latinskoj Americi rasprava se o personalizmu uglavnom odvijala u tri središta filozofske aktivnosti: Argentini, Meksiku i Portoriku. Argentinski filozof Alejandro Korn (1860.–1936.) kritički reagira na pozitivizam, zastupajući njemačku predpersonalističku filozofiju te postaje poznat kao „učitelj znanja i vrlina“ i „filozof slobode“. Francisco Romero (1891.–1962.), mlađi suvremenik Korna, sagledava njegovu filozofiju psihološki i odbacuje mehanički i bihevioristički pogled na osobu. U Meksiku najizrazitiji personalistički mislilac je José Vasconcelos (1882.–1959.). Iako sklon kritičkomu idealizmu, naginje tomističkomu realizmu, te se njegova filozofija označuje kao duboko teistička i personalistička. U Portoriku Eugenio Maria de Hostos (1839.–1903.) kao etički i društveni idealist naglašava vrhovnu vrijednost osobnosti i dostojanstvo osobe.

Osim tih filozofa kao mislioci koji su raspravljali personalističke teme spominju se i Antonio Caso u Meksiku (1883.–1946.), Alejandro Deustua (1849.–1945.) i Victor Andres Belaunde (1883.–1966.) u Peruu te Carlos Ferreira Vas (1872.–1959.) u Urugvaju. Enrique Molina Garmendia (1871.–1964.) te čilanski predsjednik Eduard Frei Montalva (1911.–1982.) također dovode u vezu s personalizmom. J. Maritain napisao je da zna za samo jedan primjer autentične „kršćanske revolucije“, a to je ono što predsjednik Eduardo Frei pokušava u Čileu (Maritain, 1968, 23). Ignacio Ellacuria (1930.–1989.) iz San Salvadora razvio je filozofiju koja je usmjerena na društveni i osobni imperativ u prevladavanju ovisnosti kao putu prema punini ljudskosti. Među novije istaknute južnoameričke personaliste neki svrstavaju i svestranog brazilskog filozofa i znanstvenika Roberta Mangabeiru Ungera (1947.) (Leary, 1992, 129).

U Australiji kao istaknuti personalist slovi isusovac i sveučilišni profesor filozofije John Cowburn (1927.–2016.), koji je napisao više djela o personalizmu, te kardinal Goerge Pell (1941.), koji zagovara alternativu postojećoj demokraciji u vidu kršćanske demokracije koju naziva „demokratski personalizam“.

Zaključak

Možemo ustvrditi da je svijet nakon 1945. u mnogom rekonstruiran i personalističkim ključem. Naime, moderna ljudska prava, a osobito najvažniji dokument o ljudskim pravima Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda iz 1948. odraz je tradicije prirodnog prava i personalističkog humanizma. Nakon Drugog svjetskog rata personalistički i kršćanski mislioci bili su ključni teoretičari i dizajneri europskog ujedinjenja i zapadnoeuropskog poretka. Snažan utjecaj personalizma na moderno oblikovanje svijeta je proizlazio iz, kao što smo vidjeli u tekstu, njegovih dubokih povijesnih korijena i široke rasprostranjenosti. Te osobine personalizma možemo također smatrati bitnima za njegovu prijemčivost i predestiniranost širokog prihvata personalističkih ideja u javnosti sredinom prošlog stoljeća.

Literatura:

- Balmand, Pascal (1989). *Intellectuel(s) dans l'ordre nouveau (1933–1938): Une aristocratie de prophètes*. U: Danielle Bonnaud–Lamotte, Jean–Luc Rispail i Jean Albertini (ur.), *Intellectuel(s) des années trente, entre le rêve et l'action* (str. 171–184). Paris: Éditions du CNRS.
- Berdjajev, Nikolaj (1991). *O čovekovom ropstvu i slobodi: Ogljed o personalističkoj filozofiji*. Novi Sad: Književna zajednica Novog sada.
- Boethius (1968). *The Theological Tractates: The Consolation of Philosophy*. Cambridge — London: Harward University Press — William Heinemann Ltd.
- Bouckaert, Luk (1999). Introduction: personalism. *Ethical Perspectives*, 6(1), 1–3.
- Bouckaert, Luk (2000). Mounier en de utopie van economische democratie. *Ethische perspectieven*, 10(4), 221–230.
- Buford, Thomas O. (2012). Royce and the Recovery of the Personal. U: Kelly A. Parker Parker i Krzysztof Piotr Skowroński (ur.), *Josiah Royce for the Twenty–First Century: Historical, Ethical, and Religious Interpretations* (str. 201–213). Lanham: Lexington Books.

- Buford, Thomas O. (2014). Foreward. U: Jonas Norgaard Mortensen, *The Common Good: An Introduction to Personalism* (str. 9–11). Frederiksvark: Boedal.
- Burrows, Rufus R. (1999). *Personalism: A Critical Introduction*. St. Louis: The Chalice Press.
- Chamberlain, Lesley (2006). *The Philosophy Steamer: Lenin and the Exile of the Intelligentsia*. London: Atlantic Books.
- Copleston, Frederick C. (1989). *Frederik Koplston: Istorija filozofije: Tom II: Srednjovekovna filozofija. Avgustin — Skot*. Preveo Jovan Babić. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Copleston, Frederick C. (1995). *Aquinas: An Introduction to the Life and Work of the Great Medieval Thinker*. Baltimore: Penguin Books.
- Čulo, Ivan (2015). Personalistička vizija čovjeka i hrvatskoga društva Bonifacija Perovića u vremenu od 1941. do 1979. *Obnovljeni život*, 70(1), 41–53.
- Del Bayle, Jean-Louis Loubet (1969). *Les non-conformistes des années 30: Une tentative de renouvellement de la pensée politique française*. Paris: Edition du Seuil.
- Donhue-White, Patricia; Grabill, Stephen J.; Westley, Christopher; Zúñiga, Gloria (2002). *Human Nature and the Discipline of Economics: Personalist Anthropology and Economic Methodology*. Lanham: Lexington Books.
- Fakhry, Majid (2011). *Islamic Philosophy: A Beginner's Guide*. Oxford: Oneworld Book.
- Frings, Manfred S. (1965). *Max Scheler: A Concise Introduction into the World of a Great Thinker*. Pittsburgh: Duquesne University.
- Frings, Manfred S.; Funk, Roger L. (1973). Foreword. U: Scheler Max, *Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Values: A New Attempt Toward the Foundation of an Ethical Personalism* (str. xxiii–xvi). Evanston: Northwestern University Press.
- Gacka, Bogumil (1995). *American Personalism*. Lublin: Oficyna Wydawnicza Czas.
- Gendreau, Bernard A. (1992). The Role of Jacques Maritain and Emmanuel Mounier in the Creation of French Personalism. *The Personalist Forum*, 8(1), 97–108.
- Hill, Johnny Bernard (2007). *The Theology of Martin Luther King, Jr. and Desmond Mpilo Tutu*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ingarden, Roman (1983). *Man and Value*. Washington: Catholic University of America.
- Kinsky, Ferdinand (1979). Personalism and Federalism. *Publius: The Journal of Federalism*, 9(4), 131–156.
- Knudson, Albert C. (1927). *The Philosophy of Personalism: A Study in the Metaphysics of Religion*. New York–Cincinnati: The Abingdon Press.
- Lacroix, Jean (1972). *Le personalisme comme une anti-idéologie*. Pariz: Presses Universitaires de France.
- Leary, Virginia A. (1992). Postliberal Strands in Western Human Rights Theory: Personalist–Communitarian Perspectives. U: Abdullahi Ahmed An-Na'im (ur.), *Human Rights in Cross-Cultural Perspectives: A Quest for Consensus* (str. 105–132). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Maritain, Jacques (1968). *The Peasant of the Garonne*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Mondin, Battista (1985). *I valori fondamentali*. Rim: Dino editore.
- Mounier, Emmanuel (1969). *Le personalisme*. Pariz: Presses universitaires de France.
- Mulvaney, Robert J. (2002). Bibliographical Sketch. U: Thomas O. Buford i Harold H. Oliver (ur.), *Personalism Revisited: Its Proponents and Critics* (str. 169–170). New York: Rodopi.

- Rourke Thomas R.; Chazarreta Rourke, Rosita A. (2005). *A Theory of Personalism*. Oxford: Lexington Books.
- Rudman, Stanley (1997). *Concepts of Personhood and Christian Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sahakian, William (1968). *Outline History of Philosophy*. New York: Barnes and Noble.
- Scmidt, Bernard (1990). Whitman and American Personalistic Philosophy. *Walt Whitman Quarterly Review*, 7(4), 180–190.
- Šestak, Ivan (2011). *Prilozi filozofiji o čovjeku*. Zagreb: Filozofsko–teološki institut Družbe Isusove.
- Šestak, Ivan (2010). Stjepan Tomislav Poglajen — kršćanski personalist. U: Poglajen, Stjepan Tomislav, *Kršćanski personalizam: Govori, članci, studije* (str. 7–48). Zagreb: Glas Koncila.
- Williams, Thomas D.; Bengtsson, Jan Olof (2013). Personalism. U: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/personalism/> (30.01.2018.)
- Wojtyła, Karol (2017). *Osoba i čin*. Split: Verbum.
- Woznicki, Andrew (1980). *A Christian Humanism: Karol Wojtyła's Existential Personalism*. New Britain: Mariel.
- Yandell, Keith; Netland, Harold (2009). *Buddhism: A Christian Exploration and Appraisal*. Downers Grove: IVP Academic.

Personalism: Historical Roots and Geographical Dispersion

Ivan Čulo*, Ivan Šestak**

Summary

This paper examines the historical origins and geographical dispersion of personalism. The roots of personalistic philosophy can be traced back to antiquity, although the usual assumption is that the concept of the person developed through the collision between Greek philosophy and a new, Christian way of thinking. In Europe, personalism is commonly associated with three schools: the French school originating in Paris, the German stemming from Göttingen and Freiburg and the Polish from Lublin. In France personalism was not only a philosophical direction, but it had numerous followers in various personalistic movements. The reverberations of personalism were also felt in other European countries. The authors point out that personalism developed strongly on the American continent as well, and there is evidence of the same in many other parts of the world. The deep historical roots and extensive dispersion of personalism are perceived by the authors to be the key features affecting the receptivity of and predetermining the widespread acceptance of personalistic ideas after World War II, especially in the context of the Universal Declaration of Human Rights and the post-war unification of Europe.

Key words: personalism, historical roots of personalism, European personalism, American personalism, personalism in the world

* Ivan Čulo, Ph.D., Institut Fontes Sapientiae. Address: Kušlanova 59, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: ivanzg.culo@gmail.com

** Ivan Šestak, Ph.D., Associate Professor, Faculty of Philosophy and Religious Studies, University of Zagreb. Address: Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: isestak@ffrz.hr